

Босни и Херцеговини, вјерској искључивости, али и сарадњи и међусобном поштовању. Неријетко се пише о природним љепотама Босне и Херцеговине и о културно-историјским споменицима као што су утврђења, мостови и стеџи.

У посљедњем поглављу Шамић се осврнуо на неке од политичких догађаја у Босни и Херцеговини, без намјере да их изложи у цјелости. На основу конзулских извјештаја наводи одређене карактеристичне појединости о сељачким устанцима у другој половини XIX вијека. Ликови устаничких вођа Пеке Павловића, Лазара Социце и Богдана Зимоњића дати су на основу запажања Огиста Малена и Шарла Иријарта. У разматрању питања аустроугарске окупације Босне и Херцеговине аутор се задржао на оцјени политике Хабзбуршке Монархије према Босни и Херцеговини у XIX вијеку и улози појединих њених емисара као што су Мајерхофер, Вагнер, Роцкиевич, Темел, Калај и Милинковић. Француски конзул Луј Патен извјештавао је своју владу о окупацији Босне и Херцеговине од стране аустроугарских трупа, о отпору становништва окупацији, те о личности генерала Јосипа Филиповића и неких од његових сарадника.

Књига М. Шамића, поред закључака, садржи попис коришћених извора и литературе, биографске податке о француским путницима у Босни и Херцеговини у XIX вијеку и индекс личних имена. Она се одликује систематичношћу и лакоћом израза, а уз то документованошћу сваке ауторове тврдње. Управо то је сврстава у ред дјела приступачних широком кругу читалачке публике, а у исто вријеме врло корисном за истраживаче свих области живота у Босни и Херцеговини у XIX вијеку.

Мр Ибрахим Тепић

СРБИЈА У ЗАВРШНОЈ ФАЗИ ВЕЛИКЕ ИСТОЧНЕ КРИЗЕ, (1877—1878), Научни скуп, Историјски институт, Зборник радова, Књ. 2, »Просвета«, Београд, 1979, стр. 508

Стогодишњица од завршетка српско-турских ратова за ослобођење јужних области Србије од турске власти и међународног признања Србије за независну државу била је повод за обележавање тих догађаја, који су у знатном степену изменили историју српске нације и створили политичке, привредне и војностратешке претпоставке за дефинитиван обрачун са Турском. Идеја о организовању научног скупа диктирана је, међутим, вишим и јачим разлозима од оних искључиво јубиларног карактера и иза ње је стајао захтев за једном свежом и меродавном синтезом те историје. Овај зборник радова темељан је одговор на тај изазов. У њему су објављена 32 реферата и 12 дискусија, у којима је расправљен низ значајних питања и дилема које су биле подлога и разлог аргументованој научној полемици.

У већини реферата главни правац истраживања усмерен је на унутрашње друштвено-економске и политичке процесе у Србији, као и на питања међународног положаја српске државе у завршној фази кризе. У општем распореду заступљених тема, значајно место заузимају оне у којима је истражена и разјашњена војностратешка димензија српске историје у завршном периоду кризе.

У том склопу посебно су темељно изучене војне операције у српско-турском рату 1876 (Петар Опачић). Резултати те анализе јасно показују да је слика тога разрачунавања, ипак, далеко сложенија и богатија у нијансама него што је ранија историографија претпостављала. Основна порука истраживања скривена је у оцени да су војна искуства, која су у узајамном српско-турском затирању плаћена потцима крви, корисно послужила у доцнијој изградњи српске војске и њене доктрине. Балкански ратови и први светски рат била су крупна искушења на којима се ова тековина одбранила пред историјом.

У реферату »Улога српске војске у руско-турском рату 1877—1878«, из пера Сава Скока анализирано је понашање те војске у рату у којем је Србија држала страну Русији. Тај је рат, међутим, у двојаком смислу деловао отрежњевајуће на српску политику и њену војну мисао. Разбио је постојећу представу о борбеној вредности турског војника и, у исто време, показао да се са српском народном војском, без обзира на њене победе у ратовима за ослобођење, »не може завршити дело националног ослобођења започето српском револуцијом 1804«.

Значајна научна решења понуђена су у тексту Мирослава Ђорђевића о »Друштвено-политичким условима и исходима српско-турских ратова 1876—1878«. Она сугерирају закључак о јединственој тежњи Србије да по сваку цену брани тековине ратова за ослобођење и уједињење и да у тражењу солуције за своје проблеме иде мимо европске дипломатије. Тај покушај доима се као облик продужавања процеса ликвидације феудалног наслеђа које је ратовима из корена оспорено. Та је тежња гурала српску државу у конфронтацију с великим силама и, упркос неповољним одредбама Берлинског конгреса, Србија је у новоослободеним крајевима извршила аграрну и буржоаску револуцију.

Љиљана Алексић-Пејковић је аутор реферата »Српско питање и интереси великих сила«. У њему је експлициран историјски значај српског питања за источну кризу. Међу најисцрпније радове у књизи спада текст Драгољуба Живојиновића: »Политика британске владе према Србији 1878«. Заснован је на грађи британске провенијенције и политику Британије прати из перспективе њених интереса у српском и источном питању тога времена.

Реферат »Gambetina La Republique Française о Србији уочи и током источне кризе 1875—78« написао је Чедомир Попов. У тексту су објашњени разлози ангажовања Гамбетине политичке групације у источној кризи која је ставила на пробу цели регистар њених представа о источном питању и изнудила промену става према Србима. Година 1874, била је преломна тачка у тој еволуцији коју су устанци у Херцеговини и Босни 1875. убрзали, делом модификовали и целој

групи наметнули обавезу да изнова интерпретира целокупну своју позицију према српском питању.

Од тада, значај српског питања у француској источној политици рапидно расте и оно улази у све политичке калкулације Гамбетине групе на истоку. Ти планови издалека рачунају са укључивањем Срба у неписани савез који је Француска стварала за будућност, јер се већ тада помишља на будући обрачун са Немачком и та опсеција германском опасношћу динамизирала је француску спољну политику, гурајући је у нове авантуре на Истоку.

Проблематика српско-бугарских односа, 1877—1878. разјашњена је у расправи Владимира Стојанчевића. Централна мисао излагања кондензована је у закључку, у коме се каже следеће: »Једна, до тада доста реална идеја о заједништву Срба и Бугара, великим збивањима у источној кризи 1875—1878, а нарочито у другом делу ове кризе, као и неким новим моментима у развоју и српске и бугарске историје између 1867—1876. године, претворила се 1877/1878. године у велику утопију«. У Стојанчевићевом другом реферату — Прво ослобођење Косова од стране српске војске у рату 1877—1878. — реконструисан је кратак, али важан исечак из историје источне кризе везан за поход српске војске на Косово, чије је ослобођење »представљало главну и основну мисао у спољној и националној политици српске владе у другом српско-турском рату 1877/78. године«.

Политика српске емиграције у завршној фази источне кризе анализирана је у расправи Василија Крестића. Централна мисао расправе је у оцени да је Аустро-Угарска намерно пустила (Петра) Карађорђевића и његове присталице да у завршној фази источне кризе на територији Монархије покрену лист (»Народни гласник«) и поведу непријатељску акцију против Србије, »како би је, у време кад се спремала да запоседне Босну и Херцеговину, и тим путем, за сваку евентуалност, држала у шаху«. Ову важну финесу која јасно сткрива позадину аустроугарске политике на Балкану и у Подунављу наша историографија није досад ни наслућивала и тек је овим открићем она дешифрована.

Проблематика економске историје тога времена заступљена је у два саопштења. У првом су приказани привредни односи и везе Зосне и Херцеговине са Србијом, (Иљас Хаџибеговић), а у другом је истражена привредна структура јужне Србије у годинама пре и иза ослобођења и оцењен је утицај источне кризе на привредни развитак ових области, чије су последице биле изразито неповољне и далекосежне. У реферату Слободанке Стојичић прате се главне линије утицаја српско-турских ратова на унутрашње политичке односе у јужној Србији. Писац брани тезу да се тај утицај највише састојао у наметању и одржању једног бирократско-полицијског режима власти, чији су носиоци били либерали, иако су били »политички представници друштвених снага које нису могле да носе даљи друштвени развитак земље«.

У југословенским земљама источна криза и улога Србије у њеном расплету оцењена је као крупна историјска шанса која се не понавља и као велико, узбудљиво обећање које се ишчекује. То је

разлог што овај интерес за балканска померања није био једнократан и случајан, него је опседао колективна расположења Словенаца, Хрвата и Македонаца, који су у исходу те кризе препознавали важан део своје националне судбине. Неколико реферата налази се у овом тематском кругу и иза њих стоји озбиљно истраживање образложено покушајем да се ове везе и утицаји студиозно истраже.

У тексту Василија Мелика — Словенци о Србији 1877. и 1878. године — разјашњени су мотиви који су предодредили жилав и широк интерес словеначке јавности за збивања у Босни, Херцеговини и Србији. Подлогу овом масовном осећању писац види у општем уверењу Словенаца, у то време, да је са »оријенталним питањем дошло на ред и словенско питање« и у процени да су догађаји на Балкану дошли у чвршћу везу са политичким померањима у Монархији и да се, стога, могу искористити као средство уцене у разрачунавању на унутрашњој политичкој сцени. Став хрватске јавности и штампе према Србији 1875—1878. опширно је описан у раду Драгутина Павличевића. Та заинтересованост хрватских политичара, странака и народа уопште, за источно питање и за улогу Србије у њему имала је широку класну, политичку и економску мотивацију, у којој су последње две изразито доминирале. У питању су била два аспекта те заокупљености. Први је хуманитарни и иза њега стоји мисао о ослобођењу Босне, Херцеговине и осталих јужнословенских земаља, а други је политички и територијални, који је читаву источну кризу сводио, у Хрватској, на словенски проблем.

У раду »Србија и националноослободилачки покрет македонског народа у доба Берлинског конгреса« Климент Цамбазовски је оценио став Србије према идеји о аутономији Македоније под султановим суверенитетом и са хришћанским губернатором. Истраживања су потврдила претпоставку да је Србија ценила такву процедуру решавања македонског проблема, али да је у томе гледала само нужно зло и полазну тачку у трагању за целовитим решењем питања Македоније. На ову анализу органски се надовезује реферат Ристе Попларова о политици великих сила у односу на Македонију. Оцењује се да су се све велике силе изјасниле за аутономију Македоније. Штавише, постоје индиције да је и Русија делимично била придобивена за идеју о аутономији и писац у томе види противречност са одредбама Санстефанског уговора о великој Бугарској. Контрадикција је утолико била већа што је чак и идејни творац Санстефанског уговора о ширењу Бугарске на рачун Македоније, Игњатијев, у писму Горчакову из 1878, писао о дужности Русије да захвета од Турске аутономију за Македонију.

Сукоб око новопазарског санцака 1878. открио је мрачну позадину у политици Аустро-Угарске на Балкану и наговестио нове заплете око фиксирања државних граница Црне Горе и Србије. Тежња ове силе да на сваки могући начин спречи излазак Црне Горе на лимску долину и да онемогући укључивање већег дела Санцака у границе Србије рушила је или је у најблажем виду угрожавала тековине ових држава извојеване у ратовима с Турском. Ту сложену игру Двојне Монархије на овом простору истражио је Новак Ра-

жнатовић, у солидно изведеној расправи »Питање новопазарског санџака на завршетку велике источне кризе (1877—1878)«.

У реферату Видосаве Николић-Стојановић оцењен је значај српско-турских ратова за српску историју из перспективе утицаја који су имали на етничке промене и миграциона кретања која су изазвали у ослобођеним крајевима Србије. Основна је мисао излагања у оцени да су ти ратови »искомпликовали ионако сложену етничку и популациону структуру овога простора и да су покренули нове, још сложеније етничке и демографске процесе«, чије важности савременици нису били ни свесни.

Драга Вуксановић-Анић саопштила је занимљиво истраживање о улози народне војске у српској историји тога времена. То је била армија која је израсла из народних устанака XIX века и никада се није ослободила печата свога порекла, остајући типична народна војска. Официрски кор те војске није био јединствен и зато није био експонент ниједне династије и ниједне политичке партије. Међу официрима има карађорђевићеваца и обреновићеваца, а ни број републиканаца није био занемарљив. Они су чланови свих политичких партија у Србији: конзервативне, либералне и радикалне. Та околност имала је и своју срећну страну. Чувала је војску од напасти уплитања у политику.

Реферат Радослава Стојановића разрешио је неке дилеме о геостратешким чиниоцима односа великих сила према Србији 1875—1878. Ту се каже да су искључиво војне победе руско-турског рата, које су позитивно решиле готово све тежње бугарске и неке тежње српске нације, девалвиране политичким решењима тога рата која је наметнула руска империјална политика. Притоме се има у виду жртвовање Босне и Херцеговине, негација националних права македонског, албанског и дела српског народа.

Рад Драгоја Тодоровића — Ратно виђење Мите Петровића — доима се као коментар на ратну хронику »Опис борбе на Јавору и Топлици за време ратова 1876, 1877. и 1878. године«, коју је Петровић писао из перспективе активног учесника те историје. У њој је између редака понуђена згуснута верзија српско-турских ратова, преломљена кроз призму властитог искуства. У тексту Богумила Храбака — Арбанаси католици и Призренска лига (1878—1881) — описан је систем понашања тога народа у источној кризи. Цела анализа концентрише се у закључку да су конфесионални односи били велико оптерећење за једну јединствену арбанашаку политику.

Однос румунске нације и њене државе према Србији у завршници кризе и према устаницима у Херцеговини кристализован је у два реферата, аутора Nicolae Ciachira и Милана Ванкуа. Заједничка им је порука да је држање те нације било пријатељско и да је своју инспирацију имало у идеји балканске сарадње. Михаило Бјелица је на бази мериторних извора саопштио неке занимљиве детаље из пропагандно-публицистичког рада српске владе у земљама од којих је очекивала подршку за своје ратне и политичке циљеве. До Сан Стефана то је била Русија, односно, руска штампа преко које је Србија у иностраној јавности стварала слику о себи. После Сан Сте-

фана, који је порушио српске илузије у намере Русије, уследила је преоријентација на немачку штампу у Аустро-Угарској, а важну подршку пружила јој је словенска штампа у овој држави.

У студији Арманда Питасиа — Словенски проблем и источно питање у италијанској историографији — објашњени су разлози и мотиви те заокупљености нашом новијом историјом. Мемоарски радови попут оних Барбантија Бродана и историјско-дипломатске реконструкције Бонгија (1878) означили су крај једне епохе с изграђеним ставом Италијана према Балкану, ставом који је дочаравао синтезу Мацинијевих формулација о Европи која припада народима и слуха за промене у Европи на разини међудржавне равнотеже, односно, инстинкта за промене које су дозривале на традицијама и порукама идеологије Балба и Кавура изграђене у опозицији према европском демократском динамизму.

Српска и југословенска компонента у источној кризи 1875—1878. још је увек у жаришту интелектуалне радозналости неколико значајнијих пера италијанске историографије, а последњих су се година јавила и нека нова имена. Marcello Deambrosis једно је од њих и његова студија о гарибалдинцима који су учествовали у устанцима у Херцеговини и Босни 1875, као и у рату Србије 1876, показује континуитет те заокупљености нашом новијом историјом.

Студија Милорада Екмечића — Историјски значај народних устанака у великој источној кризи од 1875. до 1878. године — представља успео покушај да се у тражењу истине о устаницима, у оквиру источне кризе, разреше главна питања и тајне те историје. Поента истраживања усмерена је на три питања. Њихова класификација је следећа:

(1) на који су начин устаници 1875—78. представљали социјалну револуцију; (2) каква је била могућност да устанак постане подлога историјског уједињења српског и југословенских народа и (3) како су велике силе на овом поразу изградиле политику деобе балканског простора.

У раду Славенка Терзића регистрована су научна остварења грчке историографије о источној кризи 1875—78. Она добро откривају основну преокупацију те науке, која је у изучавању источне кризе основну пажњу усмерила на грчку компоненту у кризи, на везе Грчке с Македонијом и Албанијом и на опште процесе који су били интегрисани и разрешени у оквиру историје источног питања, укључујући, пре свега, догађаје из 1875—1878. године.

Мр Душан Берић

МЕШОВИТА ГРАЂА (Miscellanea), Књ. 7, Историјски институт, Грађа, Књ. 18, »Просвета« — Београд, 1979, стр. 253

У седмој књизи »Мешовите грађе« објављени су »Дневни записци једног усташа о босанско-херцеговачком устанку 1875—1876. године« из пера Петра Мркоњића (Петра А. Карађорђевића) и »Опис